

Jezierski, Henryk

Gospodarcze funkcje województwa ostrołęckiego

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 2, 7-17

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GOSPODARCZE FUNKCJE WOJEWÓDZTWA OSTROŁĘCKIEGO

Województwo ostrołęckie zajmuje obszar 6498 km², tj. 2,1% ogólnej powierzchni Polski i według stanu na dzień 31.12.1987 r. obszar ten zamieszkuje 389,5 tys. osób, co stanowi 1,03% ludności kraju. Gęstość zaludnienia wynosi 60 osób na 1 km² i jest o połowę niższa od przeciętnej krajowej.

Województwo jest słabo zurbanizowane, udział ludności miejskiej w ogólnym stanie wynosi 30,3%, podczas gdy w skali kraju 59,7%.

Obszar ten, do niedawna spełniający prawie wyłącznie funkcje rolnicze, zaczyna stopniowo zmieniać swój charakter na rolniczo-przemysłowy, z jednoczesnym rozwojem funkcji rekreacyjno-wypoczynkowych. Wyrazem tych procesów są zmiana w strukturze ludności według głównego źródła utrzymania. O ile jeszcze w 1970 r. udział ludności, dla której głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem wynosił 43,5% to już w 1978 r. wzrósł do 51,7% (w kraju 77,0%). Sądzić należy, iż wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z grudnia 1988 r. potwierdzają dalszy wzrost tego odsetka.

Pomimo przyspieszenia po II wojnie światowej procesów uprzemysłowienia tego obszaru w dalszym ciągu rolnictwo, jako dział gospodarki, stanowi znaczny udział w ogólnych rozmiarach produkcji materialnej tego regionu.

Osiągnięty poziom ekonomiczny regionu, cechy szczególne środowiska przyrodniczego wskazują, że stopniowo umacnia się, aczkolwiek powoli, jego funkcja w gospodarce narodowej kraju. Wynika to ze wzrostu znaczenia funkcji przemysłowej przy jednoczesnym utrzymaniu funkcji rolniczej.

Podstawowymi celami gospodarczego rozwoju regionu, poza zwiększeniem jego wkładu w rozwój gospodarczy kraju, są:

- zmniejszenie dysproporcji w poziomie ekonomicznym i warunkach życia ludności, w porównaniu do innych regionów kraju,
- ochrona walorów środowiska przyrodniczego,
- harmonizowanie struktur funkcjonalno-przestrzennych.

Województwo charakteryzuje się niewielką liczbą miast, w zasadzie, miast o stosunkowo zbliżonej strukturze rodzajowej ich funkcji. Na dziesięć możliwych przypadków rodzajów funkcji występują tylko cztery typy funkcjonalne ośrodków miejskich. Dominującą grupę stanowią jednostki usługowo-przemysłowe, do których zalicza się wszystkie były miasta powiatowe oraz Tuszcz, z wyjątkiem Wyszkowa. To ostatnie ma charakter przemysłowo-usługowy, a wybitnie rolniczy — Brok. Dwa pozostałe najmniejsze miasta tj. Chorzele i Różan — nie mają, jak dotychczas, wykształconej funkcji dominującej. Występują w nich zbliżone udziały wszystkich trzech sektorów ekonomicznych.

W latach 1975–1987 zaszły dość znaczne zmiany struktury rodzajowej funkcji miast. Spośród 9 miast aż 4 z nich (Maków Maz., Ostrołęka, Przasnysz i Wyszków) znalazły się w innej grupie rodzajowej¹⁾.

¹⁾ Ocena stanu zagospodarowania przestrzennego województwa ostrołęckiego, WBPP w Ostrołęce, grudzień 1986 r.

BROK — brak istotnych zmian w strukturze funkcjonalnej. Nadal dominuje funkcja rolnicza. Spadek udziału zatrudnionych w rolnictwie odbywa się przy jednoczesnym wzroście funkcji usługowych, zwłaszcza w dziale turystyki i wypoczynku, co, z uwagi na walory terenu do rozwoju tego rodzaju usług, należy fakt uznać za zjawisko pozytywne dla zahamowania regresu w rozwoju tego miasta pożądane jest przyspieszenie rozwoju funkcji rekreacyjno-wypoczynkowych,

CHORZELE — w pracach studialnych makroregionu stołecznego jednostka ta zaliczana jest do miast o względnie korzystnych warunkach do rozwoju przemysłu. Na zbieżność oceny z rzeczywistymi procesami wskazuje wzrost funkcji przemysłowej i usługowej, jaki zachodzi przy jednoczesnym spadku udziału rolnictwa i leśnictwa. Podobnie, jak w przypadku Broku zachodzi tu potrzeba zintensyfikowania procesów gospodarczych celem tworzenia warunków do podejmowania przez to miasto nadwyżek rąk do pracy z okolicznych terenów, a zatem powstrzymania odpływu na znaczną skalę, do innych regionów miejscowej ludności,

MAKÓW MAZ. — w rozwoju gospodarczym, podobnie jak Przasnysz, miasto stoi przed barierą przestrzenną w postaci chronionych terenów rolnych i specjalnej ochrony przyrody oraz krajobrazu. Obserwuje się rozwój funkcji usługowej przy spadku odsetka ludności zatrudnionej w pozostałych dwóch sektorach. Miasto awansowało do grupy ośrodków usługowo-przemysłowych.

OSTROŁĘKA — miasto, będąc stolicą województwa, rozwija funkcje usługowe, co jest zjawiskiem pozytywnym, biorąc pod uwagę jego znaczenie. Rozwój tych funkcji odbywa się przy spadku odsetka zatrudnienia w przemyśle i budownictwie. Ma korzystne warunki do lokalizacji przemysłu.

Jednakże ze względu na to, że jest już zaliczane do obszarów o zwiększonym zanieczyszczeniu powietrza (na którym zlokalizowane są źródła emisji pyłów i gazów z Zespołu Elektrowni i Ostrołęckich Zakładów Celulozowo-Papierniczych) wydaje się wskazane nie lokalizowanie takiego rodzaju produkcji, która zaostrzyłaby jeszcze bardziej skalę problemu ekologicznego,

OSTRÓW MAZ. — nie nastąpiły istotne zmiany w funkcji miasta. Obok przemysłu największe przyrosty wystąpiły w ochronie zdrowia, handlu, gospodarce komunalnej i mieszkaniowej. Rozwój gospodarczy miasta napotkał obecnie na barierę infrastrukturalną (pokonywanie kosztownych progów rozwojowych).

PRZASNYSZ — awans do grupy ośrodków usługowo-przemysłowych stał się możliwy dzięki rozwojowi szeroko rozumianej sfery usług, a w szczególności ochrony zdrowia, transportu i łączności, gospodarki komunalnej i mieszkaniowej. Wyraźny spadek odsetka zatrudnienia w przemyśle, budownictwie i rolnictwie wiąże się z zahamowaniem rozwoju gospodarczego. Na rozwój miasta oddziałuje z jednej strony peryferyjne położenie względem obszaru województwa oraz fakt znajdowania w strefie wpływów miasta Ciechanowa.

RÓŻAN — zalicza się do ośrodków niewyspecjalizowanych o zróżnicowanej strukturze funkcjonalnej. Posiada korzystne warunki do rozwoju przemysłu, dlatego też należy oczekiwać w niedalekiej przyszłości wyraźnego rozwoju funkcji usługowo-przemysłowej.

TŁUSZCZ — miasto charakteryzuje się największym odsetkiem sektora III w strukturze zatrudnienia. Przyrost w usługach zachodzi przy równoczesnym spadku odsetka w przemyśle i budownictwie oraz w rolnictwie indywidualnym. Jest obecnie sypialnią i zapleczem siły roboczej dla aglomeracji warszawskiej. Nic nie wskazuje na zmianę funkcji w najbliższej przyszłości. Niemniej jednak dla ograniczenia dużej skali uciążliwych dojazdów do pracy w Warszawie pożądaną są zmiany jednocześnie w dwóch kierunkach tj. usprawnienie funkcjonowania komunikacji do Warszawy oraz tworzenie warunków do przyspieszonego rozwoju gospodarczego miasta celem wchłaniania w większym stopniu na miejscu nadwyżek siły roboczej,

WYSZKÓW — pełni rolę ośrodka przemysłowo-usługowego z dominującą funkcją w zakresie przemysłu dzięki lokalizacji po 1970 r. kilku nowych zakładów — np. Zakładu Zespołów Napędowych FSO, Zakładu Mebli Kuchennych. Obok funkcji przemysłowej miasto rozwija funkcje usługowe, w tym związane z obsługą okolicznych terenów rekreacyjno-wypoczynkowych położonych wzdłuż rzeki Bug.

I. PODSTAWOWE CZYNNIKI ROZWOJU WOJEWÓDZTWA

1. Zasoby pracy

Według prognoz Komisji Planowania przy Radzie Ministrów w latach 1986–2000 zasoby siły roboczej w województwie zwiększą się (uwzględniając prognozowanie przemieszczenia ludności w postaci ujemnego salda migracji w ilości 19 tys. osób) z 200 tys. osób w 1985 r. do ok. 223 tys. osób w 2000 r., tj. o 23 tys. osób, czyli o 11,0% (w makroregionie stołecznym o 5,2%).

Powyższe tendencje zmian liczby ludności w wieku produkcyjnym wystąpią na całym obszarze, przy czym przestrzenna dostępność potencjalnych zasobów pracy będzie bardzo zróżnicowana.

Najniższe przyrosty zasobów będą w rejonie północnym (gm. Łyse, Rozogi, Chorzele, Krzynowłoga Mała) wschodnim (gminy Troszyn, Czerwin, Stary Lubotyń, Wąsewo), południowo-zachodnim (gminy Somianka, Zatory, Obryte, Rzewnie, Czerwonka, Płoniawy).

Natomiast najwyższe przyrosty będą w rejonie południowym (Tłuszcz, Klembów), wschodnim (Małkinia Górna), środkowym (gminy Olszewo-Borki, Rzekuń, Kadzidło, Myszyniec).

Taki układ związany jest z korzystnym położeniem w stosunku do aglomeracji warszawskiej, a w przypadku Małkinii Górnej i Myszynca z tworzeniem warunków do przyspieszonego rozwoju tych ośrodków pretendujących do przyjęcia w niedalekiej przyszłości funkcji ośrodków miejskich.

W gospodarce województwa tkwiły i nadal tkwić będą pewne rezerwy zasobów siły roboczej, lecz niemobilne lub trudne do uruchomienia. Znajdują się one, ze względu na niski stopień urbanizacji, przede wszystkim w rolnictwie, którego wadliwa struktura agrarna i struktura demograficzna przyczynia się do absorpcji nadmiaru ludzi nie w pełni wykorzystanych produkcyjnie. Stąd też m.in. wynika stosunkowo niska wydajność produkcji rolnej na jednego zatrudnionego w tym dziale gospodarki.

Zahamowane w ostatnich latach tempo uprzemysłowienia i rozwoju budow-

nictwa mieszkaniowego w miastach spowodowało zmniejszenie natężenia odpływu ludności ze wsi do miast, a więc powiększenie zasobów pracy umiejscowionych na wsi. Wzrost zatrudnienia w innych działach poza rolnictwem i uspołecznionym przemysłem w tych warunkach pociąga za sobą wzrost udziału ludności mieszkającej na wsi, a zatrudnionej poza rolnictwem. Tendencja ta, jak sądzę, będzie się umacniać w związku z preferencjami dla rozwoju przemysłu drobnego i usług na terenach wiejskich (firmy polonijne, spółki różnego typu, małe przedsiębiorstwa i spółdzielnie gospodarki uspołecznionej). Jest to prawidłowy kierunek racjonalnego zagospodarowywania nadwyżek rąk do pracy na wsi, hamowania wpływu negatywnych zjawisk w strukturze demograficznej ludności wiejskiej, jakie ze sobą niosła forsowna i niekontrolowana koncentracja potencjału produkcyjnego w dużych aglomeracjach przemysłowych oraz związany z tym odpływ ze wsi na dużą skalę ludzi młodych z regionów gospodarczo słabiej rozwiniętych.

W miastach zasoby siły roboczej będą rosły najszybciej w stolicy województwa Ostrołęce (ponad 40%) oraz w dwóch regionalnych ośrodkach rozwoju, tj. w Wyszku (około 50%) oraz w Ostrowi Mazowieckiej (ponad 20%). W pozostałych miastach województwa przyrost ten szacuje się na około 15%.

Reasumując należy stwierdzić, iż choć przyrost zasobów siły roboczej województwa do 2000 roku będzie prawie 4-krotnie wyższy niż w makroregionie stołecznym i choć ujemne saldo migracji międzywojewódzkiej radykalnie zmniejszy się, to tempo przyrostu zasobów pracy będzie znacznie niższe niż w latach poprzednich, np. w porównaniu tylko do lat 1970–1981 (12,6%).

Jest to odzwierciedleniem ogólnokrajowej tendencji w strukturze demograficznej ludności w wieku przed i po produkcyjnym w ogólnym jej stanie. Fakt ten i mała mobilność determinuje konieczność racjonalnego gospodarowania tymi zasobami także w województwie ostrołęckim. Oznacza to, że budowa programów rozwoju gospodarczego miast i gmin w oparciu o założenie obfitości rąk do pracy musi w zderzeniu z realiami prowadzić do niepowodzenia w realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych i produkcyjnych.

2. Jakość zasobów pracy

Mimo wzrostu poziomu kwalifikacji zatrudnionych w wyniku rozwoju szkolnictwa poziom nasycenia kadrą kwalifikowaną jest w województwie niższy od średniego w kraju, a nawet województw sąsiednich. Na przykład Spis Kadrowy w 1983 r. wykazał w Polsce, na każdych 1000 zatrudnionych, 659 osób mających kwalifikacje zawodowe, w Siedleckim 612, Ciechanowskim — 594, a w Ostrołęckim 578. Stosunkowo niski jest wskaźnik zatrudnionych z wykształceniem wyższym i średnim zawodowym.

Jest to więc kolejny problem dla gospodarki województwa: w jaki sposób zapewnić pełną realizację zamierzeń w zakresie przygotowania zawodowego na najbliższe lata, zahamować odpływ kadr kwalifikowanych poza region, aby poprawić nasycenie w nią gospodarki województwa. Obecnie coraz więcej zakładów w procesie urzeczywistniania programu realizacyjnego II etapu reformy boryka się z coraz większymi trudnościami w zatrudnieniu specjalistów z różnych dziedzin gospodarki.

3. Zasoby środowiska naturalnego

Województwo należy do obszarów mało zasobnych w surowce mineralne. Zasadniczą grupą surowców mineralnych stanowią skalne wykorzystywane głów-

nie dla potrzeb budownictwa i przemysłu materiałów budowlanych. Według danych Instytutu Geologicznego w Warszawie zasoby kruszywa naturalnego wynoszą 199,8 mln t — wydobyte 1288 tys. ton, piasków kwarcowych do produkcji cegły wapienno-piaskowej 10,7 mln m³ — wydobyte 73 tys. m³, surowców ilastych dla ceramiki budowlanej 7,5 mln m³ — wydobyte 5 tys. m³, piasków kwarcowych do produkcji betonów komórkowych 0,8 mln m³ (dotychczas nieeksploatowane)¹.

Dzięki wykorzystaniu tych zasobów rozwinął się w województwie przemysł mineralny w branży szklarskiej — Huta Szkła w Wyszkowie, ceramicznej — cegielnie oraz innych materiałów budowlanych — bloczki betonowe itp.

Także jakość gleb użytkowych rolniczo jest znacznie niższa niż średnio w kraju. Obecnie gleby w województwie są około 20% gorsze w porównaniu do średnio krajowych. Dla osiągnięcia strategicznego celu jakim jest wyżywienie coraz większej liczby ludności naszego kraju bez pomocy z zagranicy, przy jednoczesnym zmniejszaniu się powierzchni użytków rolnych, niezbędne jest podniesienie produktywności ziemi także na glebach słabszych. Możliwe to jest w wyniku poprawy stosunków powierzchniowo-wodnych w glebie (melioracje), wzrostu nawożenia i stosowania prawidłowej agrotechniki.

Mimo dużego dotychczas wysiłku w tym zakresie poziom produktywności

Tabl. 1. Plony 4 zbóż i ziemniaków w q z 1 ha

Lata	4 zboża		ziemniaki	
	Polska	województwo	Polska	województwo
1	2	3	4	5
1960	16,1	12,0	132	140
1965	19,1	17,7	154	158
1970	19,6	16,7	184	182
1975	24,8	20,5	180	194
1980	23,5	20,4	113	123
1985	28,9	22,8	174	164
1988		20,6		167

(szacunek wstępny)

Tabl. 2. Zwierzęta gospodarskie na 100 ha użytków rolnych

Lata	Bydło		Trzoda chlewna	
	Polska	województwo	Polska	województwo
1	2	3	4	5
1960	45,7	38,3	67,1	67,3
1965	49,9	42,6	69,1	75,5
1970	58,3	50,0	76,1	61,0
1975	68,4	64,3	111,9	139,1
1980	66,8	60,4	112,6	98,3
1985	58,7	59,5	93,5	87,0
1988	54,9	60,5	104,3	96,3

Źródło: rozwój gospodarczy powiatów w latach 1950—1965 oraz roczniki GUS i WUS.

¹ Bilans zasobów kopalni i wód podziemnych w Polsce wg stanu na 31.12.1985 r.

ziemi w województwie jest znacznie niższy niż średnio w kraju. Syntetycznym miernikiem poziomu i zmian w latach 1960–1988 w wydajności rolnictwa mogą być plony zbóż i ziemniaków oraz obsada zwierząt gospodarskich na 100 ha użytków rolnych.

Jak widać w latach 1960–1988 nastąpił znaczny rozwój produkcji roślinnej i zwierzęcej. Województwo ostrołęckie — posiadające najgorsze gleby (o czym świadczy najniższy w kraju wskaźnik bonitacji gleb) zajmuje w 1985 r. 48 miejsce pod względem plonów 4 zbóż, 34 w zakresie plonów ziemniaków. W obsadzie trzody chlewnej i bydła wg spisu rolnego za 1988 r. odpowiednio 27 i 13.

Korzystnym czynnikiem dla gospodarki województwa jest fakt, że przez jego obszar przepływają dwie podstawowe rzeki Polski (Narew i Bug). Między innymi właśnie o lokalizacji dwóch największych przedsiębiorstw w Ostrołęce — Zakładów Celulozowo-Papierniczych i Zespołu Elektrowni zdecydowały zasoby wodne Narwi.

Korzystne warunki w zakresie zasobów wodnych rzek nie są jednoznaczne z tym, że w gospodarce województwa nie występuje problem obszarów zagrożonych deficytem wody, zwłaszcza dla rolnictwa. Na przykład w północno-zachodniej części województwa (ok. 16% powierzchni województwa) odnosi się on tak do zasobów wód powierzchniowych, jak i podziemnych. Także miasto Ostrołęka (w zakresie niskich przepływów) ma niekorzystne warunki wodne. Istotne problemy z wodą do celów pitnych i przemysłowych ma miasto Tuszcz.

Niepokojącym zjawiskiem jest pogarszająca się jakość zasobów wodnych. Okresowo Bug, Węgierka i Orzyc zaliczane są w makroregionie stołecznym do rzek o największym obecnie zanieczyszczeniu. Do rzek stosunkowo najczystszych zalicza się jeszcze tylko Rozogę oraz okresowo Narew.

Ograniczone zasoby wodne — zarówno ilościowe, jak i jakościowe — stanowią istotną barierę rozwoju także w odniesieniu do rolnictwa i osadnictwa na terenie woj. ostrołęckiego. Problemy te są rozwiązywane poprzez podejmowanie niezbędnych inwestycji w zakresie gospodarki wodnej dla unormowania stosunków wodnych. Na przykład z myślą o rozwoju rolnictwa, zamierza się budować kanały przerzutowe na rzece Omulew — rzeka Płodownica o długości 7,2 km, rzeka Płodownica — rzeka Orzyc o długości 9,5 km, rzeka Orzyc — rzeka Róż o długości 4 km.

II. UWARUNKOWANIA SPOŁECZNO-INFRASTRUKTURALNE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA

Przy opracowaniu programu rozwoju województwa wydaje się za wskazane uwzględnić następujące przesłanki:

— cechą tego obszaru jest z reguły niepełne zagospodarowanie rozproszonych zasobów pracy, szczególnie kobiet na terenach wiejskich,

— możliwości przesunięcia zasobów pracy ze wsi do miast są obecnie i będą jeszcze w najbliższych latach ograniczone warunkami przestrzennego zagospodarowania miast, a zwłaszcza ograniczone zakresem budownictwa mieszkaniowego, dysharmonią w ich rozwoju — nie nadążaniem rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej za rozbudową miast,

— procesy dużego tempa inwestowania i gromadzenia potencjału produkcyjnego w dużych aglomeracjach miejsko-przemysłowych, zwłaszcza w latach 1970–1980, pociągnęły za sobą wzrost natężenia odpływu młodych ludzi z terenu województwa, a w konsekwencji deformacje w strukturze demograficznej,

zwłaszcza wieku i płci. Układ ten stawia sprawę doboru takich dróg aktywizacji gospodarczej, ażeby przywrócić naruszoną równowagę w strukturze demograficznej, a co najmniej nie dopuścić do pogłębienia istniejących dysproporcji,

— długotrwały i wzmożony odpływ ludności z tych terenów spowodował, że znaczną ich część stanowią dziś miejscowości zaliczane do obszarów tzw. „problemowych”, a więc charakteryzujących się największym wyludnieniem, najniższym poziomem rozwoju gospodarczego i warunków życia, słabą dostępnością komunikacyjną.

Długofalowy program polityki przestrzennej na tych terenach powinien uwzględniać konieczność przyspieszenia poprawy poziomu warunków życia ludności, stopniowego hamowania procesu wyludnienia:

— na obszarach tych nie są jeszcze zaawansowane procesy naruszania równowagi ekologicznej. Aby nie dopuścić do utraty walorów przyrodniczych i rekreacyjnych istnieje potrzeba uwzględnienia tych zagadnień w programie ochrony środowiska naturalnego obejmującego strefę tzw. „zielonych płuc Polski”, tj. obszary wzdłuż rzeki Bug, Narew, Omulew oraz na zachód od Przasnysza do Chorzel,

— teren ten w ostatnich latach charakteryzuje się z reguły wyraźnym spadkiem wartości ujemnego salda migracji zewnętrznych, przyspieszeniem tempa przyrostu ludności ogółem, w tym zahamowaniem odpływu ludzi ze wsi do miast,

— występują znaczne dysproporcje w rozmieszczeniu różnych ogniw i elementów przestrzennego zagospodarowania, a zwłaszcza pozarolniczych miejsc pracy i miejsc zamieszkania. Dotyczy to miejsc produkcji surowców i miejsc ich przetwarzania, np.: w zakresie przemysłu mleczarskiego, mięsnego, piekarskiego, przetwórstwa owocowo-warzywnego, co przyczynia się do wysokiej transportochłonności produkcji, znacznej skali dojazdów, marnotrawstwa surowców w czasie transportu, marnotrawstwa nadwyżek płodów rolnych u rolników indywidualnych, zwłaszcza warzyw i owoców — nieopłacalności transportu do odległych punktów skupu.

Dlatego też zmiany w strukturze gospodarczej powinny iść w kierunku demonopolizacji przemysłu mleczarskiego, uruchamiania nowych małych przetwórnictw mleka, organizowania zaopatrzenia w świeże mleko bezpośrednio do producenta — rolnika do odbiorcy (szpitale — szkoły itp.). Dotyczy to także decentralizacji przemysłu piekarskiego, przetwórstwa owocowo-warzywnego, drzewnego (małe stolarnie produkujące meble na indywidualne zamówienia, mięsnego itp.).

Poza nadwyżkami siły roboczej pewne jej rezerwy znajdują się na tym terenie w stosunkowo niskiej społecznej wydajności pracy w rolnictwie, związanej ze znacznym rozdrobnieniem gospodarstw rolnych, niskim stopniem mechanizacji produkcji rolnej i wykorzystaniem maszyn i urządzeń, niskim poziomem kwalifikacji zawodowych rolników. Dlatego też program rozwoju rolnictwa powinien uwzględnić pilną potrzebę scalania gruntów, łączenia małych nieefektywnych gospodarstw, przygotowania kwalifikowanych kadr itp.

Sieć osadnicza charakteryzuje się niewielką ilością — z reguły małych i peryferyjnie rozrzuconych — ośrodków miejskich. Przypada na dużą powierzchnię, przy stosunkowo słabo rozwiniętej sieci komunikacyjnej i nie może zapewnić należytej obsługi terenu, a tym bardziej dynamizować terenów peryferyjnie w stosunku do nich położonych. Wiejska sieć osadnicza charakteryzuje się

znacznym rozproszeniem. W związku z tym w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i polityce ekonomicznej należy uwzględnić potrzebę tworzenia i przyspieszenia rozwoju wsi o zwartej zabudowie, ograniczania zabudowy rozproszonej.

Utrzymują się duże dysproporcje w poziomie warunków życia ludności między województwem a innymi regionami i nie zawsze wynika to z mniejszej zaradności i gospodarności rolników Kurpiowszczyzny, uzasadnia potrzebę prowadzenia konsekwentnej i spójnej z narzędziami ekonomiczno-finansowymi polityki przestrzennej państwa — nakierowanej na podniesienia poziomu ekonomicznego i warunków bytu ludności, zwłaszcza zamieszkującej obszary depresji społecznej.

Na tle powyższych uwarunkowań infrastrukturalnych wydaje się, że aktywizacja gospodarcza tego typu terenu powinna opierać się przede wszystkim na doborze takiej jego treści, która związana byłaby z istniejącym stanem przestrzennego zagospodarowania danego województwa i zewnętrznymi warunkami, w jakich znajduje się nasza gospodarka. Tak więc, jak sądzę, natarcie powinno rozpocząć się szerokim frontem od powoływania lokalnych małych zakładów państwowego przemysłu terenowego, głównie w obiektach niezagospodarowanych lub nieefektywnie wykorzystywanych w branżach przetwórstwa nadwyżek płodów rolnych, związanych z zagospodarowaniem odpadów produkcyjnych i surowców wtórnych pochodzących z miejscowych przedsiębiorstw, świadczeniem w szerokim zakresie różnego rodzaju usług na rzecz rolnictwa, tworzeniem spółek mieszanych, firm polonijnych, rozwojem rzemiosła itp.

Zaletą takiego programu rozwoju gospodarczego jest nie tylko możliwość szybkiego zagospodarowania nadwyżek surowców, siły roboczej, niewykorzystanych w pełni efektywnie obiektów majątku trwałego, ale przede wszystkim przyspieszenie realizacji celów społecznych, zahamowanie negatywnego procesu wyludnienia niektórych terenów.

Nie bez znaczenia pozostaje tu także fakt, że tego rodzaju przedsięwzięcia są nisko kapitałochłonne, z reguły nie wymagają ponoszenia nakładów na jednoczesną rozbudowę innych elementów układu przestrzennego. Zapewniona w ten sposób wysoka efektywność produkcji w małych zakładach przemysłu terenowego stwarzałyby możliwość szybkiego akumulowania środków finansowych w budżetach rad narodowych, przeznaczonych na dalszą rozbudowę tego rodzaju przemysłu, a także w układach mikro-przestrzennych, narosłych wcześniej a także związanych z potrzebą ich przebudowy i dostosowania do wymogów następných etapów przebiegu procesów restrukturalizacyjnych.

Władze terenowe stopnia podstawowego i władze wojewódzkie mogą wywierać zapewne istotny wpływ na pożądany przebieg tych procesów. Nie może jednak pominąć obaw, że daleko posunięta decentralizacja procesów restrukturalizacyjnych może grozić utrwaleniem lub pojawieniem się nowych rodzajów nieracjonalności, jeżeli mielibyśmy do czynienia ze słabością organów terenowych jako podmiotów gospodarujących, tj. ograniczoną możliwością inicjatywy, samodzielnych decyzji, odpowiedzialności brakiem dysponowania odpowiednimi instrumentami oddziaływania, ale również programów lub planów miejscowych, uwzględniających nowe warunki, nowe możliwości i ograniczenia rozwoju.

Chcąc zwiększyć skuteczność oddziaływania rad narodowych i samorządów

terytorialnych na przebieg procesów strukturalnych trzeba przyspieszyć opracowanie planu regionalnego, zakończyć do końca 1988 r. pracę nad opracowaniem planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin, wyposażyć rady narodowe w środki społeczno-gospodarczego rozwoju wsi, gminy miasta, województwa — zgodnych z celami polityki przestrzennej i ekonomicznej w skali gospodarki narodowej. Jeśli w sposób czytelny i względnie stabilny zostaną określone zasady planowania i zarządzania w układzie terenowym, wzrośnie przedsiębiorczość i inicjatywa samorządów terytorialnych i rad narodowych, to skutkiem przynajmniej będzie, że decentralizacja decyzji może grozić niekorzystnymi skutkami przestrzennymi. W znacznym stopniu zależy to bądź od aktywności nowo wybranych radnych rad narodowych stopnia podstawowego i wojewódzkiego oraz aktywności społecznej. Zmiany w ustawie o radnych i radach narodowych oraz samorządzie terytorialnym są kolejnym krokiem w kierunku umocnienia ludowładztwa, odejście od centralnego sterowania przebiegiem procesów gospodarczych w terenie.

Doświadczenie praktyczne pokazuje, że — jak dotychczas — przebieg procesów gospodarczych nie zawsze może się dokonywać w zgodzie z zasadą racjonalnego gospodarowania. Składa się na to wiele przyczyn. Przede wszystkim planiści regionalni borykają się z ogromnymi trudnościami w sztuce samodzielnego przygotowywania zrozumiałych dla rad wariantowych założeń do planów wieloletnich, określaniu polityki przestrzennej rozwoju gospodarczego regionu, przygotowywanie treści projektów i planów wieloletnich oraz rocznych, uwzględniających nie tylko kryteria słuszności społecznej, ale także kryteria efektywności ekonomicznej. Trudności te brały się między innymi z braku ścisłego określenia w planach centralnych polityki gospodarczych założeń i strategicznych zadań i w ujęciu regionalnym, niskiego stopnia zaawansowania prac nad opracowaniem aktualnych planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin, co utrudniło racjonalną gospodarkę terenami i określenie polityki przestrzennej dla miast i gmin.

Poza tym istotną trudnością przy opracowaniu planów terytorialnych było niedostateczny przepływ informacji planistycznych z przedsiębiorstw, zwłaszcza kluczowych oraz różnych organów szczebla centralnego. W tej sytuacji nie było możliwości prawidłowego opracowania planów wieloletnich i rocznych. Przygotowywane wieloletnie i roczne plany województwa, miasta i gminy trudno w istocie nazwać planami stanowiącymi dyrektywę dla województwa, miasta czy gminy jeśli:

- nie była zapewniona współzależność planowania centralnego z planowaniem terytorialnym,
- nie była regulowana sprawa powiązania zadań planu społeczno-gospodarczego z gospodarką finansową i budżetem terenowym, a także synchronizacja terenów opracowania tych planów,
- nie było zapewnione powiązanie planowania społeczno-gospodarczego z planowaniem przestrzennym,
- nie była zapewniona kompleksowość ujęcia zadań rozwojowych w planach.

W tej sytuacji był one informacją o zamierzeniach polityki gospodarczej. Wprowadzone zmiany do ustawy o planowaniu terytorialnym oraz radach narodowych, samorządzie terytorialnym (ustawa z dnia 30.12.1986 r.) porządkują i wypełniają luki w całym systemie planowania społeczno-gospodarczego.

¹ M. Opałko, Uwarunkowanie samodzielnego planowania terytorialnego, IG NW, Warszawa 1985 r., s. 44

Obserwacja dotychczasowa stanu zagospodarowania przestrzennego województwa i swoistych dla tego terenu problemów społeczno-gospodarczych, uzasadniają, jak się wydaje, sformułowanie następujących wniosków:

1. Biorąc pod uwagę dotychczasowy stan zaawansowania prac nad opracowaniem planów przestrzennego zagospodarowania regionów i miejscowości należałoby przyspieszyć zakończenie prac wstępnych, założeń i planów regionalnych, uwzględniających nowe warunki, nowe możliwości i ograniczenia rozwojowe.

2. Pozytywną rolę w realizacji programu rozwoju gospodarczego mogą odgrywać pewne nadwyżki siły roboczej, zwłaszcza kobiecej, na terenach wiejskich, z których zagospodarowaniem na miejscu wiążą się nie tylko efekty ekonomiczne, ale przede wszystkim społeczne w postaci możliwości hamowania negatywnego w skutkach procesu nadmiernego odpływu ze wsi dziewcząt, a więc przywracanie naruszonej równowagi w strukturze demograficznej ludności według wieku i płci.

3. Czynnikiem ograniczającym realizację programu gospodarczego są:
— rozproszony charakter rezerwy siły roboczej i słaba społeczna dostępność komunikacyjna,

— niski stopień zagospodarowania infrastrukturalnego,
4. Biorąc pod uwagę ograniczenia rozwojowego na większą skalę, o którym mowa wyżej, program ten powinien uwzględnić poza rolnictwem uruchamianie produkcji w małych państwowych zakładach przemysłu terenowego, nie wymagających zbyt wysokich kwalifikacji, a więc np.: przemysłu spożywczego, lekiego, drzewnego oraz jednocześnie nie pociągającego za sobą zbyt dużych nakładów na rozbudowę całego układu przestrzennego.

5. Aby przemiany strukturalne przebiegały w pożądanym kierunku, należy nimi sterować. Wymaga to umocnienia i zwiększenia samodzielności organów terenowych, wyposażenia w niezbędne środki i instrumenty dostosowane do nowych zadań i zasad funkcjonowania gospodarki terenowej.

6. Niezbędne jest tworzenie warunków do wykorzystywania w większym stopniu ustawowych kompetencji przez samorządy terytorialne, rady narodowe. Należy czynić z nich autentycznych gospodarzy i prawdziwe organy przedstawicielskie społeczności lokalnych.

7. Dla zwiększenia efektywności i wydajności pracy w rolnictwie niezbędne wydaje się przyspieszenie procesów podnoszących efektywność inwestycji produkcyjnych w samym rolnictwie, zagospodarowaniu infrastrukturalnego regionów rolniczych o największych potencjalnych możliwościach wzrostu produkcji rolniczej, bardziej racjonalne niż dotychczas lokowanie środków produkcji w rolnictwie i zagospodarowanie pól rolnych.

8. Zasadne wydaje się utrzymanie i przyspieszenie zmian organizacyjnych w całej infrastrukturze jednostek obsługujących rolnictwo w kierunku ekonomicznego wymuszania poprawy efektywności gospodarowania środkami produkcji, tj. odchodzenie od monopolistycznych, ujednoliconych rozwiązań w zakresie możliwości korzystania z usług rolniczych, skupu pól rolnych itp.

9. Dla zwiększenia efektywności gospodarowania, wydajności pracy, a zatem tworzenia korzystnych warunków do osiągnięcia strategicznego celu, jakim jest wyżywienie narodu, niezbędne jest przyspieszenie korzystnych zmian w strukturze agrarnej w rolnictwie, a to poprzez wypadanie słabych ekonomicznie gospodarstw rolnych podtrzymywanych często rent i emerytur poza rolnictwem

